

Od streh so v sneg se spuščali golobi,
in kot za vas, mi žal je bilo zanje,
prezeble v sivi, jútranji svetlobi.

Za hip sem videl vas kot dni nekdanje:
odprli so v objem se nežni listi
in rože vonj mi bil je — kakor sanje.

Kdo bil bolj srečen je ob uri tisti!
A v nežnem sem prevaran bil objetju
za vonj ljubezni in za sen svoj čisti.

Ko svet je spet duhtel v omamnem cvetju,
na okno ste potrkali mi v noči;
odprl sem vam kot lastovki v poletju

in vas tolažil: O, nikar ne joči,
saj vsi smo v svojih blodnih zmotah bedni,
a nič na svetu naju več ne loči.

Zdaj ste vtonili v megli nepregledni,
ostavili v zavesti me nevšečni,
da niste ene moje misli vredni.

Čeprav ste danes, kakor jaz, nesrečni,
ker se je gnezdo lažnih sanj razdrlo,
kjerkoli ste, bodite z drugim srečni:

za vedno je za vas srcé umrlo.

Dve razdobji fašizma na Slovenskem

A. Poljanec

Uvodoma je potrebno izpregovoriti nekaj besedi, ki ne veljajo posebej našemu domačemu fašizmu, marveč naj pripomorejo k boljšemu razumevanju fašistične ideologije.

V svojem, do zdaj morda sploh najboljšem delu o fašizmu, je Anglež P. Dutt dejal: „Vsi smotri modernega kapitalizma tvorijo v bistvu in v ka celoto smotrov fašizma... Specifično črto absolutnega fašizma predstavlja sredstva, ki se jih poslužuje zaradi uresničenja teh smotrov nova socialna in politična organizacija, zgrajena, da bi jih uresničila.

Kadar so se v preteklih časih pojavljale gospodarske krize, so bili kronični pojavi, ki so se vrstili v več ali manj enakomernih presledkih

katerih posledica je bil zmeraj večji gospodarski polet. Krizi je sledila depresija, nato pa prosperiteta, ki je z razmahom industrije blagodejno vplivala tudi na agrarno krizo, bodisi da je prestregla presežek podeželskega prebivalstva bodisi da je z naraščanjem mestnega prebivalstva razširila trg za poljedelske proizvode. Gospodarstveniki so zategadelj smatrali krizo za nujen spremljevalni pojav, ki ima značaj nekakega čiščenja gospodarstva, nekake odločilne bitke, v kateri podleže, kar je nesposobno za razvoj, kar pa je življenja zmožno, to ostane in se razvija v vse večjem obsegu. V tej enakomerni zaporednosti gospodarskih ciklov so tedanji pozitivisti lahko našli še kolikor toliko razumno, prirodnemu dogajanju ustrezajočo utemeljitev takih nenormalnosti v gospodarskem življenju, kakor so hiperprodukcijske krize; te so se rodile s kapitalističnim sistemom in so že od vsega začetka predstavljale pojavno obliko osnovnega protislovja tega sistema, protislovja med družbenim značajem proizvodnje in zasebnim prilaščanjem proizvedenih dobrin. Ne smemo pa hkrati pozabiti, da sta očeta modernega rasizma, angleški imperialist Joseph Chamberlain in francoski grof Gobineau prav na podlagi te oblike „boja za obstanek“ gradila svoji teoriji o več in manj vrednih rasah.

V vse večjem spajanju, koncentraciji kapitalističnih podjetij v truste in kartele, so gospodarstveniki preteklega stoletja in predvojne dobe celo videli jamstvo za postopno odstranjevanje takih motenj v gospodarskem življenju in prehod iz dobe organiziranega kapitalizma v nove, višje oblike družbenega sožitja. Dejansko pa si je to spajanje v svetovne kartele in truste podajalo roko z dokončno razdelitvijo sveta med temi gospodarskimi orjaki in prehajalo iz kapitalizma v njegovo najvišjo stopnjo, v imperializem. Ta proces je bil zaključen že v začetku 20. stoletja. Že omenjeno protislovje sistema, ki se je doslej pojavljalo večjidel v obsegu, ki je bil omejen na posamezne države ali celine, pa ni postajalo zmeraj blažje, marveč se je moralo zdaj pojaviti v svetovnem merilu in v oblikah, ki ne dopuščajo nobene razumske utemeljitve več. Prešli so v tako imenovano splošno krizo, ki pozna samo še prav kratke in zmerom krajše presledke med gospodarskimi krizami, katerih trajanje pa je zato toliko daljše in učinek toliko strašnejši.

V tej splošni krizi se ne zaostre samo nasprotja med delom in kapitalom, ki vsa bremena krize tovari na hrbet delovnega človeka, marveč tudi med državami-maticami in kolonijami, med vladajočimi in potlačenimi narodi. Kapitalistična racionalizacija se v kolonijah vrši v obliki brezmejnega izkoriščanja delovne sile domačinov. Če je bilo pred vojno narodno vprašanje samo vprašanje nekaterih manjših kulturnih narodov v Evropi, ki se v dobi oblikovanja modernih evropskih nacionalnih držav niso mogli osamosvojiti, je zdaj vprašanje narodno osvobodilnega boja zajelo tudi ostale kontinente. Moderne evropske nacije so se oblikovale v boju s fevdalizmom;

danes se v kolonijah spajajo in oblikujejo narodi na način, ki bi ga mogli nekem pogledu primerjati s procesom oblikovanja nekaterih narodov predvojnih mnogonarodnih državah, n. pr. v Avstriji, namreč v boju proti imperializmu, v katerem sodelujejo ogromne kmečke množice. Narodno-osvobodilni boj je postal sestavni del občega boja proti imperializmu.

Lloyd George meni, da je bila svetovna vojna sredstvo, s katerim se skušali izogniti drugi pojavnimi oblikami splošne krize sistema, svetovni gospodarski krizi, kakršna se je potem uveljavila leta 1929. Sredi te je Lloyd George dejal: „Če do svetovne vojne ne bi prišlo, če bi stvari šle svojo pot, sem prepričan, da bi se prej ali slej znašli pred nečim, kar bi bilo podobno sedanjemu kaosu. V našem ekonomskem sistemu je vsekakor nekaj v osnovno napačnega, ker bi sicer ne mogla biti posledica izobilja pomanjkanje, siromašstvo.“ („Manchester Guardian Weekly“, 7. aprila 1933).

Pri tem sta važni dve stvari. Stari voditelj angleških liberalcev prvič ne strinja s tistimi, ki navajajo vojno kot vzrok nekake povišane psihoze, moralne pokvarjenosti in iz te izvajajo vse nenormalnosti v povojnem gospodarskem življenju. Vzeti pojav kot bistvo, posledico kot vzrok, odpravljati protislovja v dejanskem svetu s formalnim zanikanjem protislovij v pojmihi, to je najbolj dobrodošel ovinek za vse, ki bistva, zadnjega vzroka, ne morejo, pa tudi nočejo videti. V fašistični ideologiji je tak ovinek postal pravilo.

Drugič pa načenja Lloyd George vprašanje o razumnosti današnjega sistema. Zares je težko z razumskim dokazovanjem podpreti in zagovarjati, da trpi današnji človek duhovno in materialno pomanjkanje ob ogromni možnosti njegove zadovoljitve, da se materialne dobrine uničujejo v kazen in vojnah, medtem ko na drugi strani ljudje stradajo, da se šole zapirajo in da nepismenost raste, dočim dele stotine in stotine učiteljev in profesorjev usodo z brezposelnim ročnim delavcem. Ali pa da se, na primer, gospodarstveniki boje, da ne bi bila letina dobra, ter se nadejajo, da bo vendarle slaba in bodo cene ostale na višini. In kako naj se razumsko utemelji, da ni danes narodom v mnogonarodnih državah in kolonijah dana sprostitev vse svoje duhovne energije in z njimi obogatiti občečloveško kulturo. Tu odpove razumsko dokazovanje. Tu se pojavljajo samo še mistične formule, kakor „skupnost usode“, „državna nacija“, „misterij krvi“, „poblastinstvo rase“, „manjvredni narodi kot smetišče zgodovine“ itd. In pravi Dutt: „Danes se kapitalizem lahko brani le še na podlagi mistike. Obramba kapitalizma na tej podlagi — to je ideologija fašizma.“

Vendar pa bi bilo napak, če bi ideologijo fašizma smatrali za nov, enoten teoretičen sistem; kakor ne moremo govoriti o „ekonomskem fašizmu“ kot novem gospodarskem sistemu v primeri s kapitalističnim (saj to je predmonopolistični kapitalizem s svojim meščanskim parlamentariz-

nom in liberalizmom, ki stoji nasproti najvišji stopnji v razvoju kapitalizma, imperializmu, s fašizmom kot skrajno politično obliko njegove vladavine), tako tudi ideologija fašizma ni nekaj bistveno novega v primeri s tradicionalnimi meščanskimi ideološkimi smermi in teorijami. Dva taka ideološka predhodnika fašizma smo že uvodoma omenili.

Če hočemo to vprašanje pravilno rešiti, ne smemo pozabiti, da je meščanska ideologija že od vsega začetka protislovna, da ima dve plati, pozitivno in negativno, racionalno in iracionalno, katerih prva se uveljavlja v začetku, v procesu boja s starim fevdalnim redom, ko meščanstvo ustvarja trajne vrednote na vseh področjih človeške dejavnosti.

Hkrati s prvo pa obstoja druga, iracionalna plat, zrasla iz dejstva, da je imela meščanska družba s staro fevdalno vendarle nekaj skupnega, namreč to, da ni predstavljala nič dokončnega in da je bila takisto v svojem bistvu protislovna, razredna družba, ki je iz sebe same rodila svoje nasprotje, proletariat, negacijo, proti kateri se je morala utemeljiti kot trajna, dokončna tvorba. Ta utemeljitev pa ni mogla sloneti na objektivnih zakonih družbenega razvoja, ki ne poznajo večnosti družbenih oblik, marveč na metafiziki, na iracionalnem. V filozofiji združuje to dvojnost v svojem filozofskem sistemu Kant.

Druga plat je rasla v obratnem sorazmerju s prvo in postajala toliko odločilnejša, kolikor bolj se je meščanska družba bližala svojemu zatonu.

To medsebojno prepletenost dveh plati meščanske ideologije je moči šla nazorno opazovati ravno na razvoju slovenskega meščanstva, ki se je pričelo javljati v času, ko je meščanstvo drugod že doživljalo svojo vsestransko kritiko in je druga plat v njegovi ideologiji pričela v boju s to kritiko odločno prevladovati. Zato so v našem javnem življenju prevladovali „elastiki“ Šukljetovega kova, med tem ko se je tisto, kar je v zgodovini našega meščanstva res trajnega, pozitivnega, moglo uveljaviti samo po tako redkih posameznikih, kakor sta bila Prešeren in Levstik.

Ideologija fašizma je izraz končne zmage druge plati v meščanski miselnosti. Kolikor se fašizem kiti s prvo platjo, je v njegovih rokah le zanižna potvorba izvirnika, dočim je izvirnik kot velika dediščina prešel v posest tvorca novega sveta, v njegovo zakladnico kulturnih vrednot...

Ko smo tako na kratko orisali tisto, kar je vsem fašističnim ideologijam skupnega, poglejmo, kako se to odraža v naši slovenski resničnosti. Vzemimo poglobitve elemente ideologije jugoslovenskega fašizma, ki so že od vsega začetka pri njem v veljavi, krilatice, ki so za naš fašizem v Jugoslaviji vobče, v Sloveniji pa še posebej, značilne, na katerih gradi svoj program: „narodno edinstvo“, „integralno jugoslovenstvo“ itd. S temi gesli je pri nas pričela nastopati prva izrazito fašistična organizacija na Slovenskem, Orjuna. Poleg vseh tistih žalostnih rekvizitov, ki se jih je v svojem boju posluževalo

naše predvojno liberalno meščanstvo — boj za ulične napise, proti „kalnemu zmaju“, „svoji k svojim“ itd. — so si ti prvi izrodki fašizma Slovenskem lastili mnoge tradicije, ki jih, vzete v celoti, južnoslovanski rodni lahko štejejo med najbolj pozitivne vrednote svoje preteklosti. Ta so n. pr. Orjunaši svoj rodovnik kaj radi začenjali pri borcih za osvobodjenje Balkana, pri makedonskih četnikih preteklega stoletja in ga potem nadaljevali z nacionalno revolucionarno mladino iz „Preporoda“ in „Mlade Bosne“, z generacijo, ki bo v zgodovini južnih Slovanov brez dvoma zavzela malo tisto mesto, ki ga v ruski zgodovini zavzema generacija „Narodne Volje“. To ne izvira samo iz podobnosti metod in sredstev boja, ki se jih posluževala in ki spominjajo na metode njene starejše ruske predhodnice, marveč tudi iz vsebine boja — boja za likvidacijo fevdalnih razmerij v kantski vasi. Ta vsebina je to generacijo tudi duhovno vezala na ideološki podzemni Rusije osemdesetih let preteklega stoletja, na Černiševske, Nekrasova in druge. „Sej, tovarišica z Volge, sej rdeča zrna svobode!“ — vzklikal vodja „Mlade Bosne“ Vladimir Gačinović. Bivši ideolog Orjunaš Niko Bartulović, v svoji brošurici „Od revolucionarne omladine do Orjunaša“ sam priznava, da so po končani vojni nacionalni revolucionarji večji odpadli in krenili v levo. Tudi pri nas na Slovenskem se jih je le malo tako zelo izneverilo revolucionarnim tradicijam, da bi sodelovali v protirevolucionarni Orjuni.

Integralni Jugosloveni so izločili vso socialno vsebino predvojnega mladinskega gibanja in izvajali svoje sorodstvo s to generacijo iz ideologije jugoslovenstva. Toda tudi tu je treba takoj spočetka poudariti: jugoslovenstvo predvojne mladine ni bilo po svoji vsebini integralno jugoslovenstvo današnjih unitaristov!

Prvo, kar moramo pomniti, je, da jugoslovenstvo ni bila nobena posebnost ali pa še celo revolucionarno bistvo te mladine. Ravno v tem pogledu se ni ločila od drugih meščanskih strank avstrijskih Jugoslovanov. Koliko je svoje jugoslovenstvo časih izrecno poudarjala, je storila predvsem zato, da bi pred nemško-madžarskimi zatiralci podčrtala svojo duhovno poverljivost s tedanjo Srbijo, ki je po odstranitvi protinarodne, germanofilske nastitje leta 1903. in uvedbi najširših demokratičnih svoboščin dejansko pomenila Piemont avstrijskih Jugoslovanov.

To nas pa ne sme motiti, da ne bi gledali v ideji narodnega edinstva neko nemoč, neko slabost južnoslovanskih narodov v njihovem boju proti kulturnemu in gospodarskemu prodiranju Nemcev in Italijanov, torej iz nečesa negativnega v tem boju.

Ideja narodnega edinstva je kot izraz te slabosti stara že okoli 100 let in je tako v splošnem kakor posebej pri nas na Slovenskem doživela celovito vrsto modifikacij. Tudi panslavizem 48-ih let je bila neke vrste ideja narodnega edinstva, saj je nasproti kulturni, politični in gospodarski premo-

emštva v Avstriji razvil v tistem času reakcionarno teorijo o narodni enotosti vseh Slovanov in o slovanskih jezikih kot narečjih tega vseslovanskega naroda; reakcionarno zagadelj, ker je iz nje kapital koval steber nadnjaštva v tedanji Evropi, ruski carizem. Če se potem ozremo na programatične izjave in resolucije obeh slovenskih meščanskih strank, bomo videli, da se pojavlja pred vojno ta ideja toliko močnejše, kolikor hujši je bil nemški „Drang nach Osten“. Pojavne oblike te ideje — ilirstvo, hrvaško-slovensko narodno edinstvo, proklamirano na skupnem shodu SLS in pravašev leta 1912. v Ljubljani, edinstvo s Srbi, edinstvo vseh južnih Slovanov, Bolgari vred itd. — za naš predmet niso toliko važne. Važna pa je ugotovitev, da ta ideja v nobeni svoji obliki tedaj ni nastopala glede slovenstva tisto brutalno agresivnostjo, ki vključuje zanikanje slovenske narodne samobitnosti, marveč se je ravnala po liberalnem pravilu: živi in daj živeti drugemu. Ta izraz nekakega narodnega „občutka manjvrednosti“ ali pravilneje, manjvrednosti slovenskega meščanstva, se je uveljavljal predvsem proti tistim, ki so s svojo nadmočjo ta občutek vzbujali, proti nemškim in italijanskim sosedom. V tem je ena izmed glavnih razlik med predvojnimi in poveljnimi jugoslovenstvom. In vendar so se tudi med Slovenci našli možje, ki so ta izraz slabosti in kompromisarstva od vsega početka imenovali s pravim imenom. Na teh možeh je zgrajena stavba slovenske kulture: Prešeren — Levstik — Cankar.

V novi državi so se stvari temeljito izpremenile, jugoslovenstvo je dobilo nov smisel. Brez dvoma je bil v pogledu poveljne jugoslovenske orientacije večjega dela predvojnega liberalnega meščanstva še zmeraj zelo pomemben občutek slabosti. Neposredno po vojni je bil to občutek slabosti pred zunanjim sovražnikom in radikalnimi zahtevami domačih množic, občutek, ki ga je delilo liberalno meščanstvo s svojimi razrednimi tovariši iz druge slovenske meščanske stranke. Kasneje pa je bil tu odločilen občutek slabosti proti SLS, s katero je pred vojno nesporno šla velika večina slovenskega naroda in ki je znala po volitvah v konstituantno leta 1920. z večjim taktiziranjem in prilagajanjem razpoloženju slovenskih množic zaustaviti padanje svojega vpliva, ki je bilo neposredno po vojni očitno in se je pokazalo zlasti ob priliki omenjenih volitev.

„Klerikalni zmaj“ je bil torej tisti, ki je strašil v glavi povprečnega liberalca in ga usmerjal v jugoslovenstvo, ne da bi pri tem postal integralni Jugosloven. Integralno jugoslovenstvo, ki v načelu zanika obstoj Slovencev kot izoblikovanega naroda z vsemi njegovimi prilastki, je zrastle na drugih tleh in se razvijalo nekaj časa celo v boju s tistim starim poveljnim liberalizmom. Spomnimo se le na boj med „starini“ in „mladini“ ob občinskih volitvah leta 1923., ali pa na napete odnose, ki so zlasti v podeželskih krajih često vladali med Sokoli in Orjunaši. Kakor povsod drugod, tako si

je tudi pri nas morala miselnost monopolističnega kapitalizma utreti v boju s tradicionalno liberalno miselnostjo.

Če hočemo vedeti, kje je integralno jugoslovenstvo zrastle, se mora najprej vprašati, kdo ga je pri nas zastopal. Videli bomo, da so bili to ljudje, ki so izšli iz povojne inflacijske krize kot zmagovalci in ustvarili okrog največjih ljubljanskih denarnih zavodov in TPD prvi mogočni monopolistični koncern na Slovenskem, ki je obvladal večino slovenske industrije in ki je svojo usodo nerazdružno zvezal z usodo vsega finančnega kapitala v Jugoslaviji. To je bila frakcija „mladinov“, ki se je zbirala okrog novoustanovljenega „Jutra“ in ki je počasi požrla „starine“ in njihove časopise, kolikor se niso o pravem času sami umaknili. Ta frakcija je takrat predstavljala jedro poznejše JNS in njena tesna interesna povezanost z nastopom Orjuna v in po velikem trboveljskem štrajku 1923 je obljubljena.

Prve fašistične organizacije na Slovenskem so torej stale pod pokroviteljstvom slovenske finančne oligarhije. Finančna oligarhija pa je dala tudi družbeni sloj, ki je ljudstvu najbolj odtujen, sloj izkoreninjenec, ki se je v obrambo svojih interesov pripravljen zvezati z vsakim in proti vsakomur, pa čeprav proti lastnemu narodu. Delničar anonimnega koncerna, ki živi od striženja kuponov, se prav malo meni, kje stoji tovarna, ki mu prinaša dividende, kje in kako živi kmet, na čigar posestvo je njegova banka pritisknila hipotečni pečat. Glavna skrb tega sloja je: ustvariti in ohraniti državni aparat, ki je sposoben zasigurati njegov monopolni položaj pri vnanjem kakor tudi proti notranjemu sovražniku, v katerega težnji za socialni in nacionalni enakopravnosti vidi nevarnost za obstoj države. „Državna ideja“, „državna nacija“, to so njegova gesla. Če hočemo govoriti o psihologiji tega sloja, ga obeležuje hladna preračunljivost in cinična okrutnost, kakršna na primer veje iz zaupnega vestnika zveze nemških industrijcev „Führerbriefe“, ki je izhajal še pred nacionalno socialistično „revolucijo“ in ki z izredno znanstveno temeljitostjo analizira politično situacijo in prednosti, ki bi jih imela upostava fašistične diktature v Nemčiji. Hkrati pa ima takle rentnik-akcionar anonimne družbe precejšen smisel za abstrakcije, za subjektivizem in mistiko, zlasti kadar gre za „vzgojo ljudstva“. To posebnost je že pred vojno duhovito skiciral Hilferding v svojem „Finančnem kapitalu“.

Jugoslovensko narodno edinstvo pa je ravno pojem, ki mu v resničnem svetu ne ustreza nič realnega, ali z drugimi besedami, to je mističen, iracionalen pojem, kakor je v „Misli in delu“ tako ginljivo razložil dr. Ivan Ljubič. Kot tak je, kakor smo videli, v pretekli dobi izražal slabost slovenskega meščanstva in tvoril eno izmed negativnih postavk v njegovi ideologiji. Takega je fašizem pri nas vložil v temelj svoji ideologiji in ga privedel do

nesmisla, potem ko je zavrzel vse, kar je bilo v ideologiji slovenskega meščanstva pozitivnega, trajnega.

Že v uvodu smo dejali, da je fašizem obramba kapitalizma na podlagi mistike. Obramba, pred kom? Na to bomo lahko odgovorili, če si v najkrajših črtah obudimo v spominu okolnosti, v katerih je pri nas fašizem nastal.

Da je bil orjunaški fašizem tudi pri nas predvsem „preventivna proti-revolucija“, tega menda ni treba posebej dokazovati; zato naj zadostuje, kar smo zgoraj mimogrede omenili v zvezi s TPD in Orjuno. To kajpak tudi ni nobena jugoslovanska posebnost. Bolj važno je, da sta takrat slovenski in hrvaški kmet poleg konkurence, ki so jima na domačem trgu delala kapitalistično organizirana in racionalizirana vojvodinska veleposestva, čutila na svojih ramah tudi vso težo carinske politike tedanjih režimov, ki je v interesu domačih monopolističnih zvez omogočala uvoz poljedelskih produktov in onemogočala uvoz v poljedelstvu potrebnih industrijskih proizvodov, kar je še bolj povečalo ogromno nesorazmernost med cenami poljedelskih in industrijskih proizvodov. Z druge strani pa se je kmečko ljudstvo nesrbskih narodov v Jugoslaviji v boju proti centralizmu, proti njegovi politiki gospodarskega, političnega in kulturnega zapostavljanja teh narodov združevalo v „blok narodne svobode in kmečke demokracije“, ki je že takrat zastavljal vprašanje svobodnega sporazuma med Slovenci, Hrvati in Srbi. Vse to je bilo in je večjidel še danes konkretna vsebina narodnega vprašanja v Jugoslaviji, ki je po svojem množičnem nosilcu v bistvu kmečko vprašanje. Proti temu bloku, v katerem so tedaj aktivno sodelovali tudi slovenski kmetje z SLS na čelu, je bilo treba sestaviti blok centralizma in integralnega jugoslovenstva.

V dejstvu, da je moral naš fašizem poleg socialnega zatiranja braniti tudi obstoječe stanje nacionalne neenakopravnosti Slovencev in Hrvatov, je treba iskati vzroka, zakaj se fašizem, tak, kakršen je bil s svojo jugoslovensko ideologijo, ni mogel nikoli razviti v množično gibanje, kakor se je to zgodilo v Nemčiji in Italiji, kjer mu je uspelo izkoristiti predsodke in iluzije prav tistih plasti, ki so se mu pri nas odločno postavile po robu. Orjuna tudi v času svojega največjega razmaha v letu 1924. ni imela v ljudstvu nobene zaslombe in se je v glavnem opirala na iste kroge kakor današnja JNS.

Da se takrat boj slovenskih delavcev in kmetov proti Orjuni ni zlil v enotno protifašistično fronto, je treba predvsem pripisati nesposobnosti delavskih strank.

Ideologija integralnega jugoslovenstva je imela takoj od vsega začetka nalogo prikriti dejansko obstoječo narodno neenakopravnost z abstraktnimi pojmi o „naciji“, o „jugoslovanskem rasnem tipu“, „jugoslovanski narodni skupnosti“, o „edinstvenem narodnem občutju“, o „misteriju Vidovega dne“

itd., itd. Centralizem, ki je v boju proti sebi združil tudi tiste plasti slovenskega in hrvaškega naroda, ki so po svojem socialnem položaju v nekih okoliščinah najbolj dostopne fašistični demagogiji, se je pač moral prepričati, da integralno jugoslovenstvo ni bilo uporabno za pridobivanje množične podlage za odkrito fašistično vladavino. Ko se je po neuspelem poizkusu, ustvariti tako vladavino brez množične podlage, prepričal, da so njegova ideološka sredstva pomanjkljiva, je moral iskati druge poti. S tem se prične tako rekoč drugo razdobje v razvoju fašizma pri nas.

To razdobje je pričel Jevtič z delovno službo in koncentracijskimi taborišči. Potem pa se je po polomu 5. maja 1935. moral umakniti. Namesto fašističnih metod je prišlo „postopno vraščanje v demokracijo“, večji del na Jevtičevih listah „izvoljenih“ poslancev je prešel v JRZ, na Slovenskem je poslala svoje zastopnike v vlado Zadržna Gospodarska Banka, „Zbor“ pa je med tem redigiral nov program vlade.

V prvem razdobju, ki se je pričel nekako z nastopom Orjune in trajal tja do začetka leta 1933. je stalo integralno jugoslovenstvo v ospredju, med tem ko je drugi sestavni del fašistične ideologije, socialna demagogija, igral bolj postransko vlogo. Sicer prireja tudi Orjuna že „delavske shode“, tiska „delavske izdaje“ svojega lista, razvija tisto površno mnenje povprečnega malomeščana, ki vidi v slabi administraciji vir vsega socialnega zla in v tem imenu grmi proti korupciji, nastopa proti tujemu kapitalu, proti Židom, napada TPD, posveča „ubogi raji v pašaluku TPD“ dolgovezne članke, ki jih potem en bloc javno preklicuje in se opravičuje pred ravnatelji te vsemogočne družbe; vendar pa so bile vse te cvetke socialne demagogije še tako nerazvite in nerodno uporabljene, da niso mogle prikriti bistva stvari. Manjkal je zaključen sistem te demagogije, nedoslednost je včasih dobivala neverjetno smešne oblike. Tako je bil organ Orjune v letu pohoda v Trbovlje sposoben nagnati voditelje ruskega boljševizma enkrat s „krivonosimi sinovi Izraelovimi“, drugič pa jih spet v nerazumljivi panslavistični zanešenosti odlikovati z „osvoboditelji Rusije izpod korumpiranega carizma“. V metodah boja se vidi vpliv italijanskega fašizma, ki je šele leta 1926. uvedel popolnoma totalitarni režim, to se pravi v času, ko se je Orjuna pred enodušnim odporom slovenskega ljudstva že na vsej črti umikala in postajala čedalje brezpomembnejša. Šele po letu 1929. je pričel Živkovičev režim iznova uporabljati njene „četnike“ z vsemi njihovimi izkušnjami vred kot svoje „volilne agitatorje“.

Novo razdobje v razvoju jugoslovanskega fašizma sledi prihodu nemških nacionalnih socialistov na oblast in je v zvezi z zunanjo politiko iskanja novih prijateljstev, ki jo je inauguriral že Jevtičev režim. Tu se iznova pokaže pomanjkanje tvorne sile, ki je lastno propadajočemu sistemu in njegovim ideološkim predstavnikom. Kakor je v prvi fazi, pri Orjuni, vplival tuj vzgled, tako so v drugem razdobju kratkomalo prenesli k nam

ideološke sestavine, ki so se drugod v določenih zgodovinskih okoliščinah izkazale pripravne za razgibanje malomeščanskih in deklasiranih množic v boju proti notranjemu sovražniku.

Integralno jugoslovenstvo kajpak še vedno ostane izhodišče, vendar pa je poudarek nanj občutno zmanjšan, zato pa drugi sestavni del fašistične ideologije skoraj ne zaostaja za svojim vzorom. V ospredju so gesla, ki naj odvrnejo občo pozornost od centralizma in njegove narodnostne politike ter jo obrnejo na kak drug predmet. Grešni kozel, ki naj prevzame vlogo tega drugega predmeta, so kajpak — židje. V tem pogledu so našla prizadevanja centralistov precejšnjo podporo pri hrvaških frankovcih, ki vkljub svojemu „hrvatstvu“ vpadajo v hrbet narodnemu gibanju hrvaškega kmeta in s svojimi rasističnimi „domisleki“ skušajo zastreti pogled tistemu hrvaškemu človeku, ki že dve desetletji tako jasno vidi vir svojega neravnopravnega položaja. Da ne govorimo o naših Tudi-slovencih, ki namestu „postopnega vraščanja v demokracijo“ pospešujejo postopno vraščanje v fašizem.

Iz fašističnega časopisja je izginilo neprestano sklicevanje na tradicije predvojnih nacionalnih revolucionarjev, ki je bilo tipično za rajnko Orjuno in njej sorodne skupine. Namesto obujanja spominov na resnično svetle momente v zgodovini Slovencev in njihovega boja za narodno osvobodjenje, je zdaj stopilo naglašanje balkansko-pruskega značaja in poslanstva Srbov, poveljevanje alemanskih konjenikov carja Dušana, Trenkovih pandurjev pod črnožoltimi cesarskimi zastavami, mitos o gotskem poreklu Hrvatov in sistematično potvarjanje domače in tuje kulturne zgodovine. S tem so se jugoslovanskemu fašističnemu zgodovinopisju odprle nove perspektive.

Fašistično ideologijo v drugi dobi njenega razvoja najbolj obeležuje program „Zbora“, o katerem piše tednik „Zbor“ v 25. številki lanskega letnika tole: „Mnogi naši prijatelji opažajo, da so mnoge sličnosti med programom vlade in našim... Tudi sami člani vlade v zasebnih pogovorih zatrjujejo, da je naš program njihov program“.

Če pod demagogijo razumemo umetnost izkoriščanja bede in hrepene-
nja, iluzij in predsodkov širokih množic v prid mogočnim in bogatim, po-
tem so najbolj demagoški tisti programi, ki namečejo nekaj udarnih krila-
tic, ne povedo pa konkretne poti, po kateri je moči, dani program uresničiti.
V takih programih so zbrana gesla vseh mogočih strank, zlasti pa tista, ki
med množicami trenutno najbolj vžigajo. Zato najdemo v njih poleg ra-
sističnih blodenj in gospodarskih utopij tudi „revolucijo“ in „socializem“,
„načrtno gospodarstvo“ in „smrt velekapitalu!“

Vsi veliki demagogi v zgodovini oblede pred fašističnimi. Družbe-
nim skupinam z najbolj nasprotujočimi si interesi obljublja fašisti popol-
noma mirno izpolnitev njihovih teženj, ne da bi sploh pretehtali možnost
uresničenja. Iz take neodgovorne mešanice pojmov in besed nastanejo potem
modrosti, kakršne čitamo v mali brošurici s kričeče rdečimi platnicami, v

slabem, za naše potrebe prirejenem ekscerptu iz vsekakor pametneje napisanega „Programa N. S. D. A. P.“, v programu „Zbora“.

Zadnja kriza 1929—1933 je zadela prav tako fašistične države kakor države stare meščanske demokracije. Novi krizi, ki bi pokazala vso nestabilnost njihovega „načrtnega gospodarstva“, se skušajo izogniti, kakor se ji je kapitalizem izognil leta 1914., to je, z vojno. Brez odstranitve osnovnega protislovja v današnji družbi ni načrtnega gospodarstva. To je ABC vsake politične ekonomije, ki hoče ostati znanost in ne zagovornica političnih režimov. Tega protislovja pa fašizem ni odstranil in ga ne misli odstraniti niti v teoriji niti v praksi. Narobe, njegova naloga je, to protislovje ideološko opravičiti in praktično ovekovečiti, pa čeprav za ceno vračanja nazaj v barbarstvo in uničevanja vseh kulturnih vrednot človeštva.

V tem je bistvo fašizma pri nas in drugod. Dejstvo je, da je vnani videz fašističnega gibanja — kjer se fašizem pojavi kot množično gibanje — mnoge zavedel v zmoto in so ocenjevali fašizem kot „revolucijo malomeščanstva“, kot odpor malega človeka proti velekapitalu, z druge strani pa kot odpor pred proletarsko usodo, ki mu jo pripravlja konkurenca trustov in veleblagovnic. Tako pojmovanje je pri nas privedlo nekatere do napačne ocene značaja šestojanuarske diktature. Med drugimi so tudi naši socialni demokrati zapadli tej zmoti, po kateri naj bi bilo bistvo fašizma množično gibanje malomeščanstva in deklasiranih slojev, ki dejansko sploh niso nujen sestavni del fašizma, ne pa specifična sredstva za doseg smotrov modernega kapitalizma.

Mali človek je ponekod zares igral precejšnjo vlogo v fašističnem gibanju in tvoril njegovo množično podlago; tudi pri nas so se na primer orjunaške akcijske čete rekrutirale pretežno iz malih ljudi, čeprav je bilo njihovo število omejeno le na del pripadnikov tedanje SDS. Toda z druge strani se je delavstvu pri nas posrečilo odbiti prvi naval fašizma ravno v zvezi z malim človekom mesta in vasi. Da ne govorimo o Franciji, kjer nima fašizem med srednjimi sloji skoraj prav nobene opore.

Treba si je biti na jasnem, kaj je bistvo fašizma. To mora biti izhodišče. Potem je šele moči proučevati vse tiste konkretne okoliščine, v katerih sodelujejo srednji sloji mesta in vasi v današnjem boju med fašizmom in demokracijo, analizirati samo bistvo današnje demokracije, njen značaj in vlogo pri nas, njene gonilne sile na Slovenskem. To so problemi, ki so v tem članku, čigar namen je, v okviru obstoječih možnosti pokazati temelje našega fašizma, samo mimogrede nakazani. Treba pa jih je podrobno proučiti in razviti, saj so ogromne važnosti za pravilno orientacijo slovenskega javnega delavca, publicista in politika. To delo pa bo toliko temeljitejše, kolikor več bo sil, ki bodo pri reševanju teh problemov sodelovale in jih z raznih vidikov osvetljevale.